

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ GÖÇ KONUSUNDAKİ ÇALIŞMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT OF THE STUDIES OF CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS ON MIGRATION IN TURKEY

VASFIYE ÇELİK¹ - ŞERİFE PEKKÜÇÜKŞEN²

Geliş Tarihi: 07.11.2018

Kabul Tarihi: 14.12.2018

Özet

Devletin baskısı ve denetimi altında olmayan, toplumsal sorunlara etkili çözüm bulmak amacıyla bir toplumun kendisini ve eylemlerini gönüllü örgütler vasıtasıyla örgütlemesi olarak tanımlanabilecek sivil toplumun önemi gün geçtikçe artmaktadır. Gelişmiş toplumlarda sivil toplum kuruluşları toplumda itici bir güç olarak görülürken, konu Türkiye açısından değerlendirildiğinde sivil toplum kuruluşlarının nicelik olarak fazla fakat nitelik olarak olması gereken etkinlik düzeyinde olmadığı görülmektedir. Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının göç konusundaki çalışmalarına bakıldığında ise Türkiye’nin göçmenler için transit veya hedef ülke olarak çok önemli bir coğrafi konumda olması nedeniyle bu kuruluşların yürüttüğü faaliyetlerin önemi daha çok anlaşılmaktadır. Avrupa’ya geçme amacıyla doğusundaki ülkelerden yasal/yasal olmayan yollarla sürekli bir göç hareketiyle karşılaşan Türkiye, özellikle 2011 yılında Suriye’de başlayan iç savaştan sonra ciddi bir göçmen dalgasıyla yüz yüze gelmiştir ve bu sorun alanında hem devlet hem de sınırlı sayıda sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla çözüm bulmaya çalışmaktadır. Çalışmada konuyla ilgili kavramsal bir çerçevenin ardından, Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının yetersizliği ön kabulüyle sınırlı sayıda sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları, faaliyetlerde buldukları alanlar ve sınırlılıkları incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları, Devlet-Sivil Toplum İlişkisi, Göç

Abstract

The civil society that its importance increasing day after day can be defined as that it is not under the coercion and control of the state, and aims to find an effective solution to social problems by organizing its actions through voluntarily. In developed countries, civil society organizations are seen as a driving force in society, in terms of subject in Turkey it is seen that the number of civil society organizations is much, but it is not at the efficiency level that should be the quality. Referring to Turkey in the study of civil society organizations on migration, the importance of the activities carried out by these organizations is understood more, because of geographical position that Turkey as a transit or destination country for immigrants. In order to go to Europe, Turkey encounter with a legal/illegal continuous migration from the own’s east countries, and has come face to face with a serious immigrant wave especially after the civil war that started in Syria in 2011. Turkey is trying to find a solution in this problem area through both the government and a limited number of civil society organizations. The insufficiency of the presumption of civil society organizations in Turkey, in this study first a conceptual discussion of the topic then the activities of these limited number of institutions, the areas they are in and their limitations will be tried to examine.

Keywords: Turkey, Civil Society, Civil Society Organizations, State- Civil Society Relationship, Migration

Bu makale 17-20 Nisan 2018 tarihinde Bişkek’te düzenlenen “Uluslararası Orta Asya Sempozyumu’nda” sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş halidir

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, vasfiyezeynep@hotmail.com

²Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, serifepotuk@yahoo.com

GİRİŞ

Türkiye bulunduğu coğrafya itibariyle ekonomik, siyasi, toplumsal bir karmaşanın içinde bulunmakla birlikte sınır komşusu Suriye'deki iç savaş sonrasında yaşanan göç hareketliliğinde gelen ve geçici koruma statüsü verilen kişilere devlet yanında sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla hizmet sunmaya çalışmaktadır. Kamplarda yaşayanlar devletin sunduğu eğitim, sağlık, barınma gibi ihtiyaçlarını doğrudan karşılarken, kampları birer hapisaneye benzetip buralarda yaşamayan ve ülkenin geneline yayılanlar valilikler kanalıyla takip edilse de ihtiyaçlarını giderme konusunda gerekli olanakları tam anlamıyla alamamaktadır. Kamp dışındaki Suriyeliler'in temel hedefi daha iyi yaşam olanaklarına sahip olacaklarını düşündükleri diğer ülkelere geçebilmekken, geçemeyenler veya Türkiye'de kalma niyetinde olanlar hayatlarını devam ettirebilme konusunda sıkıntılı bir yaşam mücadelesi vermektedir. Devletin yetişemediği yerlerde ve alanlarda ise Türkiye'de aslında tam anlamıyla olduğu düşünülmeyen sivil toplum kuruluşları yerel veya ulusal düzeyde bu insanlara ulaşmaya çalışmaktadır.

Anlam, alan ve gelişim süreci olarak sivil toplum ve kuruluşları değerlendirildiğinde Türkiye ile gelişmiş Batı olarak değerlendirilen ülkeler bazında farklılıklar, faaliyette bulunma konusunda Türkiye'nin biraz gerilerde olduğu gerçeğini gözler önüne sererken açık kapı politikasıyla hayatta kalmaya çalışan insanlara sınırlarını açan Türkiye, mantıksal olarak yerleşip gelişmediği, koordineli olmadığı düşünülen sivil toplum kuruluşları vasıtasıyla Suriyeli göçmenlerin temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Özellikle büyükşehirlerde ve kamp alanlarına yakın yerlerde aktif olan ve yerel, ulusal, (izin alan) küresel anlamda farklı isimlerle anılan bu kuruluşlar devletin gözetimi altında faaliyette bulunmaktadır. Farklı yönlendirmelerin olabileceği kuşkusuyla devlet, bu süreçte gözetimi ve denetimi altındaki kuruluşlar vasıtasıyla süreci yönetmeye çalışmaktadır. Aksi takdirde bütün denetimi kaybedeceği telaşı içindedir.

Her yönüyle Türkiye'den etkilenen ve kabul edilmesi gerekir ki tüm toplumu etkileyen bu büyük Suriyeli grup, aslında toplumu yansıtan sivil toplum kuruluşlarının sunduğu hizmetlerden faydalanmaktadır. Genellikle inanç ve ihtiyaç temelli olarak desteklenen bu grup, Türk vatandaşlarıyla aynı haklara sahip olma konusundaki tartışmalarla birlikte şimdilik temel ihtiyaçlar konusunda yardım almakta ve toplumun kabulü ile sert reddi arasında gidip gelmektedir.

1. SİVİL TOPLUM VE KURULUŞLARININ TANIMI

Düşünsel temelleri Antik Yunan'a kadar götürülen sivil toplum, Aristoteles'e göre bireysel çıkarlardan bağımsız olarak konulan ve kamusal iyiliği sağlamayı amaçlayan kurallara uygun bir şekilde yönetilen toplumu ifade etmekteydi. Aydınlanma döneminde ise sivil toplum ile siyasal toplum ayrımı dikkat çekerken, devletle sivil toplum ilişkisinde öncelik anlamında farklı kabuller mevcuttu. Zaman açısından günümüze yaklaşıırken düşünsel olarak sivil toplum konusuna dikkat çeken Hegel'e göre bu yapı, çıkar çatışması esasına dayanan burjuva toplumu ile aynıydı ve çıkar çatışması da sivil toplumu korumakla yükümlü devlet sayesinde çözülebilmekteydi. Marx da sivil toplumu burjuva toplumu ile eşdeğer görürken devlete ilişkin bakış açısı farklılaşmakta devletin çıkar çatışmalarından bağımsız olamayacağı için çözüm de olamayacağını düşünmekteydi. Bu düşüncelerden hareketle sivil toplumun devletle bütünleşik olması veya birbirinden ayrı, aynı zamanda yan yana kurumlar olması anlamında farklılıklar, bu yapıyı değerlendirmedeki farklı bakış açılarının sebebi olmaktadır (Karadağ, 2003:48).

15. yüzyıldan sonra Batı modernliğine ilişkin unsurlar (Rönesans, reform vb.) sivil topluma anlam veren değerlerin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynarken, bu değerlerden en önemlisi bireyin özgürlüğü ve özerkliği olarak görülmüştür. Ayrıca bu süreçte haklarının ve sorumluluklarının farkında olan birey anlayışı ön plana çıkmıştır (Yıldız, 2004: 86). Sivil toplum kavramının analitik

bir araç olarak kullanılması ise 18. yüzyılda Batı Avrupa’da toplum halinde yaşamının nasıl mümkün olduğu sorusu üzerine gelişmiştir. Çeşitli aşamalardan geçerek bugünkü anlamını kazandığı düşünülen sivil toplum, ilk olarak devletin üyesi olmakla özdeş görülmesinden kurtulmuştur (Sarıbay, 1998:28) ve bu aşama, sivil toplumu özel piyasa sektörü ile anlamdaş gören liberal düşüncelerin ve devamında politikaların gelişimi ile söz konusu olmuştur (Yıldırım, 2003: 230). Sonraki aşama, sivil toplum içindeki bağımsız toplulukların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşruiyet kazanmasına karşılık gelirken, ardıl aşamada sivil toplumun içerdiği özgürlüğün yukarıda da belirtildiği gibi toplumsal çatışmaların kaynağı olduğu ve son aşamada da çatışmaları önlemeye yönelik olarak devletin müdahalesinin sivil toplumu ortadan kaldıracığı yönündeki bakış açısı sivil toplumun anlamlandırılmasını şekillendirmiştir (Sarıbay, 1998:28).

Günümüzde demokratikleşmenin, toplumsal gelişmenin, ekonomik kalkınmanın önemli bir unsuru olarak görülen sivil toplum, örgütlenme açısından yerel, ulusal, bölgesel ve hatta küresel alanda hareket eden ve aynı zamanda gönüllü örgütlerden, düşünce kuruluşlarına, hükümet dışı örgütlerden sendikalara ve meslek odalarına kadar geniş bir alan içinde hareket eden kuruluşlar olarak değerlendirilmektedir (Keyman,2005:130). Kar amacı gütmeyen kuruluşlar, gönüllü kuruluşlar, sivil toplum, üçüncü veya bağımsız sektör olarak bilinen bu kuruluşların, adı her ne olursa olsun ortak özellikleri ise şu şekilde belirtilmektedir: Bu kuruluşlar kurumsal bir varlığa ve yapıya sahiptir, örgütsel olarak devletten ayrıdır, yöneticilerine veya sahiplerine herhangi bir kar sağlamazlar, özyönetimleri vardır yani kendileriyle ilgili işlerde kontrol sahibidirler ve son olarak bu kuruluşlara üyelik zorunlu değildir (Salamon vd., 1999:3). Bu kuruluşlar günümüzde temelde, demokratik devletler veya otoriter/totaliter bir rejimden demokrasiye geçen devletler için meşruluğun, etkin ve verimli toplum yönetiminin, demokratik sorumluluk ilkesinin, şeffaf devlet örgütlenmesinin yerleştirilmesi anlamında ahlaki ve siyasi bir değere sahip olarak ekstra önem ifade etmektedir (Keyman,2017:4).

İçerik olarak farklı tanımlamaları yapılan sivil toplum için en kapsayıcı tanım ise demokratik bir devlete atıfla “Toplumsal sorunlara etkili ve uzun-dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan ve bu temelde de siyasi aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan farklı gönüllü örgütlerin devlet denetimi dışında kurduğu ortak alan” olarak yapılmaktadır (Keyman, 2017: 3). Ancak sivil topluma ulaşabilmek için devletin siyasal yönden vatandaşın siyaset yapma, siyasete katılma faaliyetlerine karışmaması; kültürel yönden devletin resmi ideolojisinin ve resmi din anlayışının olmaması, devletin dil, din, ırk ayırımı yapmaması; ekonomik yönden ise devletin mülkiyet edinme hakkına ve piyasa mekanizmasının işleyişine karışmaması gerekmektedir. Ayrıca devlet bu süreçte hukuk ilkeleri çerçevesinde hareket etmelidir. Ancak sivil toplumun oluşabilmesi için sadece devletin bu alanda ne yapması gerektiği üzerinde durmak yeterli olmamakta aynı zamanda toplumsal olarak hakim bir ideolojinin veya tek gerçekliğin olmaması temelinde siyasal bir kültüre de ihtiyaç duyulmaktadır (Uluç, 2013: 401). Özetle ifade edilecek olursa, devlet-demokrasi- kültür sarmalında sivil toplum, demokrasinin kemale ermesi için kesin bir şart olan, toplumsal demokratik bilinçlenmenin sosyal örgütlenme tarzı olarak ifade edilebilir ve bu yönüyle “demokrasinin bir rüknü değil, ancak kemale ermesi için mutlaka elzem bir şarttır” (Hocaoğlu, 1997: 106-108).

2. BATI’DA VE TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM VE KURULUŞLARI

Tüm dünyada özellikle 1990’lı yıllardan itibaren sivil toplum, demokrasinin en önemli unsuru olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Bu temel unsur yanında vatandaşların bu kuruluşlar vasıtasıyla devletin sorumluluğunda olan bazı hizmet ve ürünleri üreterek refahlarını arttırması ve devletin üzerindeki yükün azaltılması amaçlanmıştır. Aslında bu süreçte siyasal olarak demokratikleşme yanında iktisadi olarak da liberalleşme hedeflenmiştir (Bayraktar, 2005:11).

Bu anlayışa ulaşıncaya değin tarihsel olarak Batı'da gelişen sivil toplum tartışmalarına bakıldığında iki dönemle karşılaşılmaktadır. İlk dönem ulus devlet mantığının yükselişe geçtiği 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yaşanırken ikinci dönem 1960 sonrası gelişmiştir. Bu iki dönem arasında bu kavramın geri plana atılmasında ise Batı'da o dönemde temsili demokrasinin tartışılıyor olması ve Avrupa'da Doğu Bloğu ülkelerinde katı merkezîyetçi-devletçi siyasal yapıların ortaya çıkması etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tekrar gündeme gelmesinde ise özel alan ile kamusal alan arasındaki ayrımın azalması, devletlerin otoritesini azaltan uluslararası ve gönüllü örgütlerin etkinliğini arttırması, Doğu Bloğundaki ülkelerin yıkılması akla gelen ilk nedenler olmaktadır. Modern olarak adlandırılan ikinci döneme yani 1960 sonrasına bakıldığında dünyaya örnek olması anlamında sivil toplumun Batı'daki şekliyle gerçekleşebilmesi için devletin hukuk devleti ilkesine bağlı olması ve sınırlı olması gerektiği ayrıca dile getirilmektedir (Çaha, 2003). Sivil toplumun hangi anlamlarda değerlendirildiği konusunda referans noktası olarak Batı alındığında üç dönemden söz edilmektedir. İlk dönemde sivil toplum, modern dönemin özgünlüğünü yansıtmakta, birey ve serbest pazarla ilişkisi dikkat çekici temel unsur olmaktadır. Sivil toplum ayrıca bu dönemde siyaset diline "hak" kavramını sokarken, "sivil toplum= birey+serbest pazar+hak" olarak değerlendirilmekteydi. İlk dönemde sivil toplumun demokrasiyle ilişkisine dair herhangi bir emare görülmezken, 1980'li yıllardan sonraki dönemde sivil toplum, otoriter ve totaliter rejimlerden demokratik rejime geçen ülkelerin olmasıyla tekrar popüler hale gelmiş ve demokrasiye geçişin merkezine oturmuştur. Anlamsal olarak tartışmaların son aşamasında ise sivil toplum sadece örgütsel bir alan veya demokrasiye geçişin bir belirtisi olarak değerlendirilmemekte, demokratik toplum yönetiminin katılımcı demokrasi modeli içinde kurulmasının anahtar kavramı olarak görülmektedir (Keyman, 2017:5).

Bu temel ilkeler yanında sivil toplumu "geniş ölçekli özgür okullar" olarak nitelendiren Alexis de Tocqueville (Karadağ, 2003: 49), 1833-1835 yılları arasında Amerika'yı gözlemlemesi sonucunda Amerikan toplumunun yapısı ve Amerika'da dernekler, sivil toplum kuruluşları ve dini cemaatlerin rolü üzerinde yazdığı "Democracy in America" adlı eserinde göçe dayalı bir toplum olan Amerikalıların yaş, cinsiyet, toplumsal eğilim veya statü farklılığına bakmaksızın bir işin yapılması için kolaylıkla bir araya geldiği tespitinde bulunmuştur. Bunun temelinde bütün dinlerin Amerikan milli kimliğini oluşturmada etkisinin olmasının yanında, ciddi bir çalışma ahlakı, dürüstlük, devlete ve topluma sadakat ve gönüllü olarak çok çalışmanın sağlanması da bu süreçteki önemli değerler olarak görülmüştür (Aktay, 2003).

Türkiye'de sivil toplumun gelişimi değerlendirildiğinde ise aşkın devlet anlayışının getirdiği bir durum olarak devlet karşısında Batıdaki anlamında bir sivil toplumun gelişmediği değerlendirilmesi yapılmaktadır. Şöyle ki cumhuriyet dönemi sivil toplumun yok edildiği bir dönem olarak tasvir edilirken yakın zamana kadar devletin kurguladığı bir toplumdan bahsedilmektedir. Devlet vasıtasıyla modernleşme çabasının, sivil toplumun gelişmesi için gereken toplumsal ve kültürel zemini büyük ölçüde tahrip ettiği, toplumun da inisiyatif kullanma yetkisini süregelen zamanı da kapsayacak şekilde kullanmaktan yana tavır sergilemediği düşünülmektedir (Erdoğan, 2003: 105). Ancak 1980'lere geldiğinde taktik bir kavram olarak kullanılmaya başlayan sivil toplum, baskıcı devlet geleneğini aşındıracak bir düşüncenin ve gelecekte oluşması temenni edilen bir toplum projesinin tezahürü olarak görülmeye başlanmıştır (Çaha, 2003:69).

Türkiye'de devletle sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkiye bakıldığında ise sivil toplum kuruluşları üzerine yapılan bir çalışmada bu kuruluşların yöneticilerinin kendilerini ve sivil toplumu devleti merkeze alarak tanımladığı, sivil toplumu devlete muhalif ve taraftar görerek yorumladığı görülmüştür (Yıldırım, 2005:70). Ayrıca Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının çoğunun devlet kaynaklarıyla ayakta durabildiği ve buna bağlı olarak da bu kuruluşların gelişiminin devlet vasıtasıyla ayakta kalan kuruluşlar tarafından engellendiği de iddia

edilmektedir. Şöyle ki Türkiye’de birçok sivil toplum kuruluşu bireylerin toplumsal ve siyasal taleplerini devlete ileterek karar alınmasını sağlamaktan ziyade devletin talep ve ideolojik tercihlerini topluma taşıyarak olması gereken süreci tersinden yürütmeye çalışmaktadırlar (Aslan, 2010: 261,280).

Genel olarak bakıldığında Türkiye’de sivil toplumun özgürlükçü, devletin ise baskıcı olduğu kabulü yanında devletin demokratikleştirilmesinde sivil toplumun öneminden sürekli söz edilmektedir. Bu ayırım yanında ekonomik temelli çıkar gruplarının da sivil toplum örgütü olarak nitelendirilmesi söz konusu olmaktadır. Ancak bu durumda sosyoekonomik tabakalar, meslek grupları ve zümreler kendi çıkar ve ilgilerini dile getirmekte, kendi çıkarları doğrultusunda devlet iktidarını etkilemektedirler. Bu olumsuzluğu ve anlam kargaşasını ortadan kaldırmak için de ekonomik, siyasal ve sivil toplum ayırımının ve buna bağlı örgütlenmenin olması daha anlamlı görülmektedir (Köker, 2005:117). Hatta sivil toplumun niteliksel olarak gelişimi için de sivil toplumun alanı ve işlevleri üç boyutlu düşünülmalıdır: örgütsel yaşam olarak, demokratik toplum olarak ve kamusal alan olarak sivil toplum... Sivil toplumun temel boyutu olarak görülen örgütsel yaşam alanında, sivil toplum kuruluşları ekonomik ve siyasal toplumdaki bağımsız ve gönüllü kuruluşlar olarak devlet denetiminin dışında faaliyette bulunmaktadır. Demokratik toplum olarak sivil toplum kavramsallaştırmasında ise örgütsel yaşam alanındaki özelliklerini kaybetmeden bu kuruluşların demokratikleşme sürecine katkıda bulunması beklenmektedir. Kamusal alan olarak sivil toplumda ise sivil toplum kuruluşları toplumsal sorun ve taleplerin demokratik bir alanda tartışılmasına ve topluma aktarılmasında önemli katkılar sağlamalıdır. Aşamalar olarak nitelendirilebilecek ve birbiriyle ilişkili bu alanların Avrupa’da geliştiği kabul edilirken, Türkiye’nin bu konuda hala ilerlemesi gerektiği dile getirilen başka bir husustur (Keyman, 2017: 13).

Yapısal ve süreç anlamında yukarıda belirtilen aşamaları halihazırda yakalayamayan, nicelik olarak tatmin edici düzeyde fakat nitelik olarak yeterli görülmeyen sivil toplum kuruluşlarının Türkiye’de yetersizliğinin nedenleri olarak örgütlenememe, mali sorunlar, çevresiyle ilişki kurmada etkili olamama ve kapasite sorunu görülürken (Keyman, 2004: 10), göç konusunda faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşları da aynı problemlerle faaliyette bulunmaya çalışmaktadırlar.

3. TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ GÖÇ KONUSUNDAKİ ÇALIŞMALARI

Sivil toplum kuruluşları temelde devletle ilişkisi sürecinde, bazı alanlarda devletle güç paylaşımında bulunurken özellikle çevre ve kadın konusundaki çalışmalarıyla, yürüttükleri çeşitli projelerle ve Türkiye özelinde özellikle 2011 yılında Suriye’de çıkan savaş sonrasında geçici koruma altındaki Suriyeliler’e ilişkin çalışmalarıyla toplumsal anlamda devamlılığı, insani değerleri yerleştirmeyi veya devam ettirmeyi ve yaşanabilir bir coğrafyayı sağlamaya yönelik çalışmalarda bulunmaktadır. Konu itibarıyla çalışmalarda bulunan sivil toplum kuruluşları incelendiğinde yerel kuruluşlar yanında Hayata Destek, İHH İnsani Yardım Vakfı, Mazlum-Der, Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği, Uluslararası Mavi Hilal Vakfı, Helsinki Yurttaşlar Derneği gibi ulusal ve hükümetten izin alan uluslararası sivil toplum kuruluşlarıyla karşılaşılırken bu kuruluşların barınma, sağlık, eğitim gibi alanlarda hizmet sunmaya çalıştığı görülmektedir.

Türkiye’de Suriyeli göçmenlere Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD) koordinasyonunda yardım sağlanırken, sınırlı sayıdaki sivil toplum kuruluşu kamplarda faaliyette bulunmaktadır. Kamplar uluslararası kurumlara aynı zamanda ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarına kapalı tutulurken, Kızılay, AFAD ve İHH ilk aşamada gerekli hizmeti sunmaya çalışmıştır. Kamp dışında ise daha az bürokrasiyle karşılaşan ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları şehirlerde belirledikleri hedef kitleler üzerinden göç eden Suriyeliler’e ulaşmaktadır (İGAM, 2014). Uluslararası sivil toplum kuruluşlarının Türkiye’de faaliyette bulunabilmeleri için

İçişleri Bakanlığı'na müracaat etmeleri ve güvenlik konusunda araştırıldıktan sonra çalışma izni almaları gerekmektedir. Danimarka Mülteci Konseyi (Danish Refugee Council), International Medical Corps (IMC), Mercy Corps, GOAL, International Rescue Committee, CARE (Cooperative for Assistance and Relief Everywhere), Save the Children International izin alabilen kuruluşlar olarak sayılırken, izin alamayanlar genellikle Suriye tarafında yardım götürmeye çalışmakta veya yerel/ulusal kuruluşlarla işbirliği içinde ve onların adı altında yardım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Hükümetin bu konudaki felsefesi “yabancı sivil toplum kuruluşlarına izin vereceğiz fakat sivil toplum kuruluşu enflasyonuna asla yol açmayacağız.” olarak ifade edilmektedir (İGAM, 2014: 18).

Suriyeliler konusunda faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşlarına bakıldığında genellikle inanç temelli kuruluşların daha aktif olduğu, hak temelli olanların ise daha çok uluslararası kurum ve kuruluşlardan aldığı desteklerle hizmet vermeye çalıştığı görülürken, bu kuruluşlar kendi içinde motivasyon, hizmet alanı, hizmet unsurları, uzmanlık, devletle ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla ilişkiler bağlamında farklılaşmaktadır. Ayrıca bazı sivil toplum kuruluşları sadece bölge illerinde, bazıları bölge dışındaki illerde de faaliyette bulunurken, bu alanda aktif olan kuruluşların bazıları tecrübe sahibi olup uluslararası bağlantılarını kullanmakta, bazıları ise küçük ölçekli olarak kişisel fedakârlıklarla hizmet vermeye çalışmaktadır (HUGO, 2014:38). Türkiye’de hükümetin bıraktığı yardım boşluğunu doldurmaya çalışan bu kuruluşlar, kamp dışındaki Suriyelilere özellikle maddi konularda yardım da bulunurken bu insanlar için eğitim, sağlık ve işgücü piyasasına eşit erişim hakkında daha iyi bir ortamın geliştirilmesi konusunda çalışmalar yapmakta, hak veya ihtiyaç temelli hareket etmeleri konusundaki tartışmaların da bizzat içinde bulunmaktadır. İhtiyaç temelli kuruluşlar gruplara hizmet sağlamak için ilave kaynaklar sağlamaya çalışırken, hak temelli olanlar mevcut kaynakların eşit paylaşımını ve bunlara ulaşmayanların bu kaynaklar üzerindeki haklarını savunmaları açısından farklılıklar göstermektedir. Ancak Türkiye’de Suriyeliler konusunda aktif olan sivil toplum kuruluşları, hem ihtiyaç hem de hak temelli hizmet verdiği için bu ayırım net bir şekilde çizilememektedir. Ayrıca kaynak elde etmek için yarışmaları, siyasi ve ideolojik farklılıklar bu kuruluşlar arasında iletişim eksikliği, işbirliği ve koordinasyon sorunlarının yaşanmasına da neden olmaktadır. Şöyle ki Suriyelilere sunulan hizmet konusunda bazı sivil toplum kuruluş temsilcileri çalışmalarını yeterli bulurken, bazı temsilciler başarısız olduğunu, temel ihtiyaçların dahi karşılanmadığını düşünmektedir (Mackreath, Sağrıç, 2017). Bundan sonraki başlıklarda ise bu alanda faaliyette bulunan sivil toplum kuruluşları, amaçları ve faaliyet alanları açısından incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca bu noktadan sonra metinde göçmen, sığınmacı, mülteci, geçici koruma altındaki kavramları konusunda bir tekdüzeliğin sağlanmadığı çünkü kuruluşların sitelerinde farklı kullanımların olduğu da ayrıca belirtilmesi gereken bir durumdur.

3.1. Hayata Destek Derneği

Bu dernek kendini insanlık, ayırım gözetmeme, tarafsızlık, bağımsızlık ve hesapverebilirlik ilkeleriyle Acil Yardım, Mülteci Destek, Çocuk Koruma ve Sivil Toplumu Güçlendirme ve Koordinasyon çalışmalarını 2005’den beri yürüten bir insani yardım kuruluşu olarak tanımlamaktadır. Dernek; acil yardım, afet hazırlık ve risk azaltma, eğitime destek, geçim kaynağını destekleme, kapasite geliştirme, farkındalık oluşturma, koruma, su sağlama, sanitasyon ve hijyen konularında çalışmalarda bulunmaktadır(<http://www.hayatadestek.org/hakkimizda/>)

Hayata Destek Derneği, yukarıda bahsedilen başlıklar çerçevesinde nakit ve kışlık yardımı yapmakta, geçim kaynaklarını desteklemekte, Hayata Destek evleriyle faaliyette bulunmakta, çocuklar için destek programları yürütmekte, sivil toplum kuruluşları arasında koordinasyon sağlamaya çalışmakta(Hayata Destek, 2016) ve elektronik bilgi sistemi ile yardım dağıtım faaliyetleri yürütmektedir (İGAM,2014). Bu kurumun 2017 faaliyet raporuna göre İstanbul,

Mersin, Adana, Kayseri, Hatay, Şanlıurfa, Mardin ve Diyarbakır'daki etkinliklerinde 28.153 mültecinin hayatına destek olunmuştur. Toplam 7.930 mülteciye bireysel koruma desteği sağlanırken, 8 şehirde 999 çocuğun eğitim hakkına erişiminde, okula devam etmelerinde etkinlik sağlanmış; Hayata Destek Evlerinde toplam 18.476 kişinin hayatına destek olunmuş; Suriyeliler başta olmak üzere eğitimlere katılan 3.346 anne adayı ya da yeni doğum yapmış anneye, içinde bez, bez değiştirme yastığı, bebek şampuanı, pişik kremi, bebek tırnak makası, zıbın, çorap, şapka, eldiven gibi bir bebeğin ilk aylarında ihtiyaç duyduğu malzemelerden oluşan bir bakım çantası ve annelerin bebeklerinin gelişimini takip edebilecekleri Türkçe ve Arapça hazırlanmış bir sağlık rehberi ulaştırılmış; Google.org ve Tides Foundation işbirliğiyle, Suriyeli ve Türkiyeli çocukların ve yetişkinlerin yan yana eğlenerek öğrenecekleri, teknolojiye erişimlerini sağlayacak sınıflar kurulmuş ve ilk aşamada Hatay ve Şanlıurfa'daki Hayata Destek Evlerinde ve Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen 8 ildeki 8 okulda tam donanımlı teknoloji sınıfları oluşturulmuştur ve kurulumu tamamlanan sınıflardan toplam 221 yetişkin ve 7.889 çocuk yararlanmıştır. Ayrıca kurum, Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü tarafından mülteci çocuklar için hâlihazırda düzenlenen aşı kampanyasına Adana, Diyarbakır, Kayseri, Mardin ve Mersin'de destek olup 981 çocuğun aşı olmasını sağlamış; İstanbul, Adana ve Mersin'de toplam 143 kişiye farklı alanlarda mesleki eğitim, 72 kişiye Türkçe dil kursu imkanı sağlamış, 76 Suriyeli için çalışma izni almış, 22 kişiye kendi işlerini kurmaları amacıyla dikiş makinesi ve kuaför-makyöz seti gibi aynı yardım desteği ulaştırmıştır (Hayata Destek, 2017).

3.2. İnsan Hak ve Hürriyetleri (İHH) İnsani Yardım Vakfı

1992 yılından beri çalışmalarda bulunan ve 1995 yılında kurumsallaşan vakıf; nerede olursa olsun sıkıntıya düşmüş, felakete uğramış, savaş, tabii afet vb. sebeplerle mağdur olmuş, yaralanmış, sakat kalmış, aç ya da açlıkta kalmış, zulme uğramış bulunan tüm insanlara gerekli insani yardımı ulaştırmak ve bu insanların temel hak ve hürriyetlerinin ihlal edilmemesi için gerekli tüm girişimlerde bulunmak, yoksullukla mücadele ve nitelikli insan yetiştirilmesi maksadıyla her seviyede eğitim ve öğretim faaliyetlerinde bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda ise tüm dünyada öncelik sırasına göre savaş ve savaşın etkisinin sürdüğü bölgelerde, afet bölgelerinde, yoksulluk olan ülke ve bölgelerde faaliyette bulunmaktadır. Farklı ulusal ve uluslararası kuruluşlara üyeliği de bulunan vakıf, 5 kıtada 135 ülkede Türkiye'den kurulan bir köprü niteliğinde hizmet vermektedir (www.ihh.org.tr/hakkimizda, www.ihh.org.tr/vakif-kurulus-senedi).

İnsan Hak ve Hürriyetleri (İHH) İnsani Yardım Vakfı hem Suriye'de hem de Türkiye'deki Suriyeliler için faaliyette bulunurken, barınma ihtiyaçlarını hem ev hem de kamp inşa ederek sağlamaya çalışmakta, gıda yardımı yapmakta, çocuklar için yetimhaneler ve yaşam merkezleri kurmakta, sağlık ihtiyaçlarını gidermek adına ilaç temin edip mobil hastaneler kurmakta, eğitim sürecini desteklemekte ve birçok kurum, kuruluş ve sivil toplum kuruluşuyla koordinasyon halinde faaliyette bulunmaktadır. Vakıf, 2017 yılında Suriyeli 15 kişiye işitme cihazı, 100 kişiye tekerlekli sandalye ulaştırmış; 23 yetim annesinin göz ameliyatını yaptırmış; Suriye içerisindeki ihtiyaç sahiplerine 30 bin koli tıbbi malzeme, 1.018.690 paket ilaç, 160.333 tıbbi gereç, 737.448 paket hijyen malzemesi ulaştırmıştır. Ayrıca İdlip'te ayda 1,5 ton sargı bezinin üretildiği bir sargı bezi fabrikası kurmuş; ihtiyaç sahiplerine 2017 yılı içerisinde 9.500 ton çeşitli gıda ürünü, 283 bin litre sıvı yağ, 3 milyon litre su, 3.2 milyon adet konserve ve hazır yemek, 1.700 ton sebze ve meyve, 73 ton et ve et ürünü ulaştırmış; Reyhanlı ve Kilis'teki fırınlarında 45.481.819 ekmek; Suriye içerisindeki fırınlara ulaştırdıkları 14.767 ton undan ise 180.080.000 ekmek üretmiştir. Suriye içerisinde 2017 yılında 26 ücretsiz giyim mağazası açılırken, mağazalardan 150 bin Suriyeli faydalanmıştır. Bu vakıf vasıtasıyla yıl içerisinde 3.057.114 adet çeşitli giysi, 344.870 adet ev tekstil ürünü, 200.760 adet ayakkabı, bot ve terlik, 266.449 adet çeşitli ev eşyası, 306.279 koli mutfak malzemesi ve 2 bin ton yakacak, Suriye

içerisindeki kamplara yeni 978 çadır ve 10.442 adet yer yalıtım malzemesi ulaştırılmıştır (İHH, 2017). Bu kadar yardımla birlikte bir eleştiri olarak değerlendirilen konu ise Suriyeliler için Türkiye’de kamp kurulduğunda bu kamplara hiçbir gazeteci, sivil toplum kuruluşu alınmazken ilk aşamada bu kuruluşun alınmasının ve diğer kuruluşlara göre hizmet alanının daha geniş olmasının nedeni hükümete yakınlığı olarak görülmüştür (Özden, 2013: 8).

3.3. İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (Mazlumder)

28 Ocak 1991 tarihinde 54 kişi tarafından kurulan İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği, kısa adıyla Mazlumder; insan haklarını, insan haysiyetiyle ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan, bu sebeple de zulüm niteliği taşıyan ekonomik, sosyal, hukuki, psikolojik, kültürel ve fiili her türlü engelin kaldırılması, zulme uğrayan başta insan olmak üzere bütün varlıkların doğalarının korunması amacıyla her türlü mücadeleyi vermeyi; kim tarafından, kime karşı yapılırsa yapılsın her türlü işkence, hakaret ve tecavüze karşı mücadele vermeyi; zalimleri ve zulmü teşhir etmeyi; mağdur ve mazlumlarla dayanışmak amacıyla her türlü maddi ve hukuki yardımda bulunmayı amaçlamaktadır. Derneğin genel merkezi İstanbul’da bulunmakla birlikte Adana, Adıyaman, Ağrı, Akyazı, Ankara, İstanbul, Kayseri, Konya, Malatya ve Mardin’de şubeleri bulunmaktadır (www.mazlumder.org/tr/main/pages/hakkimizda-biz-kimiz/65, www.mazlumder.org/tr/main/pages/hakkimizda-dernek-tuzugu/69).

Mazlumder diğer sivil toplum kuruluşları gibi kamp alanları içinde faaliyette bulunmazken, özellikle büyükşehirlerde yaşayan Suriyeliler için neler yapılabileceğine dair hükümete, yerel yönetimlere, insani yardım kuruluşlarına, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’ne gözlemleri sonucunda önerilerde bulunmakta, buna ilişkin raporlar hazırlamakta, mültecilere yönelik yardımlarda bulunmakta, özellikle hasta ve tedaviye muhtaç mültecilerin tespiti ve onlara ulaşılma konusunda kendilerine başvurulabileceğini belirtmektedirler. Ancak dernek, yardımda bulunduğu kimselere ilişkin internet sayfasında net bilgiler ve rakamlar vermemekte, bu konuda kendilerine başvurulmasını istemektedir (Mazlumder, 2013).

3.4. Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği

Eşitlik, ayırım gözetmemek, tarafsızlık, bütünlük, güvenilirlik, bağlılık, hesapverebilirlik kavramlarını temel değerleri olarak açıklayan Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD) (sgdd.org.tr/core-values/), tüm sığınmacı ve göçmenlerin temel hak ve hizmetlerden yararlanabildiği ve yerel halkla uyum içinde yaşayabildikleri bir yer oluşturmak istemektedir. Bu anlayış çerçevesinde ise sığınmacıların sisteme kaydını yapmak ve işlemlerini takip etmek; temel hak ve hizmetlere erişim sağlamak; sağlık, psiko-sosyal ve hukuki danışmanlık sağlamak; koruma sağlamak; kaynakları seferber ederek hassas durumdaki kişilere yardım sağlamak; sosyal uyum ve kamu huzurunu güçlendiren ve toplumsal farkındalığı arttırmayı amaçlayan faaliyetler düzenlemek; mülteci ve hukuk alanlarında akademik çalışmalara katkıda bulunmak; kanun yapma usullerine katkıda bulunmak; sivil toplum kuruluşlarını ve kamu kurumlarını istatistiksel veri, ihtiyaç analizi ve göç eğilimi konusunda bilgilendirmek; yerel ve kamu kaynaklarını, sığınmacı ve göçmenlerin yararına harekete geçirilmesini sağlamak misyonuyla hareket etmektedir (sgdd.org.tr/visionmission/).

Suriyeli ve Türk çocuklarını bir araya getirdiği bir çocuk şenliğini 2017’de gerçekleştiren dernek, filmler ve belgeseller aracılığıyla göçmenler konusunda toplumda oluşan olumsuz yargıları kırmaya ve farkındalık oluşturmaya çalışmakta ve kadınlar için buluşmalar düzenlenmektedir. Ayrıca tamamlanan ve devam eden projeleriyle Suriyeliler’in haklarını kendi dillerinde öğrenebilmeleri; özellikle 5 yaş altı Suriyeli çocukların beslenme ve korunması; sağlık, eğitim, konaklama ve hukuk konularında destek verme; gıda dışı yardım, alışveriş kartı ve kış yardımı için bu dernek aktif bir şekilde çalışmaktadır (sgdd.org.tr, 2017).

3.5. Uluslararası Mavi Hilal İnsani Yardım ve Kalkınma Vakfı

Uluslararası Mavi Hilal İnsani Yardım ve Kalkınma Vakfı'nın kuruluşu, Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı (UN-WFP) ile 1999 yılının Nisan ayında Arnavutluk'ta gerçekleştirilen işbirliğine dayanmaktadır. Bu işbirliği çerçevesinde Arnavutluk'taki binlerce Kosovalıya mülteci kamplarında fırınlar kurulmuş ve 3 ay süre ile günlük ekmek dağıtım programı gerçekleştirilmiştir. Ancak Türkiye'de resmi kuruluşu 8 Kasım 2000'de gerçekleşmiştir (www.ibc.org.tr/TR/238/biz-kimiz).

Acil yardım, rehabilitasyon, kalkınma, eğitim ve sağlık alanlarına odaklanan Uluslararası Mavi Hilal İnsani Yardım ve Kalkınma Vakfı; sürdürülebilir geçim kaynağı, topluma yeniden entegrasyon, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim, kadınların güçlendirilmesi ve cinsiyet eşitliği konusunda çalışmalarında bulunmaktadır (ibc.org.tr/TR/main,2018). Ayrıca bu vakıf, kamptaki Suriyeliler'e gıda malzemesi, hijyenik malzemeler ve çocuklara yardım malzemelerini Kızılay vasıtasıyla ulaştırmaktadır (İGAM, 2014:15). Vakıf insani yardım kapsamında 737.545 kişiye ulaşırken, 200.000 battaniye, 18.617 kışlık yardım, 4300 soba, 153.350 gıda parseli dağıtılmıştır. Toplumsal kalkınma anlamında 1015 kadına ve 683 erkeğe danışmanlık hizmeti verilmiştir. Rehabilitasyon konusunda ise vakıf 433.319 yararlanıcıya ve 23872 çocuğa ulaşmış, 18 çocuk dostu alan kurmuş, ulaşılması zor olan 25 okulun onarımı tamamlamış, 13 eğitim merkezi yanında 3 mobil klinik ve 1 mobil hastane kurmuş ve işletmiş, 150 doktoru ise kapasite geliştirme kapsamında eğitmiştir (www.ibc.org.tr/TR/neler-yapiyoruz, 2018).

Sınırlı sayıdaki sivil toplum kuruluşlarının sınırlı faaliyetleri bu şekilde belirtilirken, çalışmanın ön kabulü olarak belirtilen sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'de yetersizliği göç konusunda da maalesef yaşanmaktadır. Geçici koruma altındaki Suriyelilerle ilgili olarak tüm işlemlerin merkezi yönetim tarafından Göç İdaresi Genel Müdürlüğü aracılığı ile yapılması, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarını içermeyen, katılımcılıktan uzak bir merkezi politikanın izlenmesi bu durumun ana nedenidir. Bunun yanında sivil toplum kültürünün yerleşik ve derin olmaması hatta potansiyel bir tehlike olarak görülmesi, aidat ve bağış kültürünün çok gelişmemiş olması, göç alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanının kısıtlı olması, yerel yönetimlerin bu konuda çalışmalarının kısıtlılığı, sivil toplum kuruluşlarının bütçe sıkıntısı gibi nedenler de bu süreçteki başarısızlığın diğer nedenleri olarak gösterilmektedir (Yiğit, 2017: 89).

SONUÇ

Devletten bağımsız bir alan veya devletle aile arasında bir birliktelik alanı olarak görülen sivil toplum; demokrasi, çoğulculuk, hukukun üstünlüğü, katılımcılık, bireyin özgürleşmesi ve siyasi sürece yön verebilmesi gibi kavram ve düşüncelerle özdeşleşirken 1990'lı yıllardan sonra dünyada ve Türkiye'de önemli bir yapı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu önemli yapıların, Türkiye'de değerlendirilmesine bakıldığında ise liberal politikalar, demokrasi veya katılım kavramlarından ziyade genelde ideolojik ve ekonomik konular bağlamında çalışmalarda bulunduğu görülmekte, toplumsal bilinirliğini ise genelde devlete yakınlığı veya uzaklığı bağlamında sağlamaktadır.

Göç ve sivil toplum birlikteliğinde ise bulunduğu coğrafya nedeniyle göç hareketleriyle sürekli karşılaşan ve transit veya hedef ülke olarak görülen Türkiye, 2011'deki Suriye'de başlayan iç savaş sonucunda ve açık kapı politikası sonrasında tahmin edemediği kadar çok sığınmacıyla karşılaşmıştır. İlk aşamada kamplarda ikamet eden Suriyeli sığınmacıların sonrasında ülke geneline yayılması ve devletin kamplarda sağladığı olanaklardan uzaklaşmalarıyla temel ihtiyaçlarını karşılama konusunda çaresiz duruma düştükleri görülmüştür. İşte devletin ulaşamadığı bu insanlara, sivil toplum kuruluşları yardım elini uzatmaktadır. Özellikle inanç ve ihtiyaç temelli olarak bu insanlara ulaşmaya çalışan bu kuruluşlar arasında koordinasyonun tam anlamıyla sağlanamaması ise hizmet sunulması konusunda istenen başarının sağlanmasını

zorlaştırmaktadır. Çünkü bu kuruluşlarda kendilerini değerlendirirken, hedef kitleye hizmet sunma temel amacından ziyade birbirlerini benzerlikler veya farklılıklar veya bazı yerlere yakınlık veya uzaklık bağlamında değerlendirmektedirler. Aslında sivil toplum kavramının gelişiminde aşılması gereken süreçler olarak görülebilecek bu durum, konu Türkiye olunca ve bu kurumlara göç konusunda ekstradan ihtiyaç hâsıl olunca tarihsel olarak belki de en çok önem arz eden konumunda olduğunu da göstermektedir.

Dünya geneline bakıldığında bu alanın önemi konusunda birçok çalışma yapılmasına karşın bu kuruluşlar maalesef birçok siyasetçi, iş dünyası lideri, basın ve hatta bu alandaki birçok insan tarafından modern toplumun yapılanmasında hala “kayıp kıtada” kalmaya devam etmektedir (Salamon vd., 1999:6)

KAYNAKÇA

Aktay, Yasin (2003), “Amerika’da Sivil Toplum ve Sivil Dinin Temelleri”, **Sivil Toplum**, Yıl 1, Sayı 4, 25-44

Aslan, Seyfettin (2010),“Türkiye’de Sivil Toplum”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 9, Sayı 31, Kış, 260-283

Bayraktar, S. Ulaş (2005), “Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990’ların Türkiye’sinde Sivil Toplum(lar)”, **Sivil Toplum**, Yıl 3, Sayı 9, 9-24

Çaha, Ömer (2003), **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Gendaş Kültür, İkinci Baskı, Ekim.

Erdoğan, Mustafa (2003), “Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişmesi için Devlet Değişmeli”, **Sivil Toplum**, Yıl 1, Sayı 4, 105- 111

Hayata Destek (2016),**Faaliyet Raporu**

Hayata Destek (2017), **Faaliyet Raporu**

Hocaoğlu, Durmuş (1997), “Sivillik ve Demokrasi”, **Yeni Türkiye**, Yıl.3, S.18, 106-112

HUGO (Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi) (2014), **Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması**, Araştırma Yöneticisi ve Rapor: Murat Erdoğan, Aralık.

İGAM (İltica ve Göç Araştırmaları Merkezi) (2014), **Sivil Toplum Örgütlerinin Türkiye’deki Suriyeli Mülteciler İçin Yaptıkları Çalışmalar ile İlgili Rapor**, Ankara.

İHH (İnsan Hak ve Hürriyetleri) İnsani Yardım Vakfı (2017),**Suriye Faaliyet Raporu**, Mart 2011/ Temmuz 2017.

Karadağ, Ahmet (2003),“Demokratikleşme ve Sivil Toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneği”, **Sivil Toplum**, Yıl 1, Sayı 4, 44-58

Keyman, Fuat (2005),“Devlet ve Sivil Toplum Arasındaki Sınır İyi Çizilmelidir”, **Sivil Toplum**, Yıl 3, Sayı 10, 130-132

Keyman, Fuat (2008),Avrupa’da ve Türkiye’de Sivil Toplum, **Article Sous Format Electronique**, Erişim Tarihi: Aralık 2017

Keyman, Fuat (2004),**Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, Yayına Hazırlayan: Arzu Karamani, No 4.

Köker, Levent (2005),“Devlet mi, Sivil Toplum mu?”, **Sivil Toplum**, Yıl 3, Sayı 10, 117-119

Mackreath, Helen, Sağnıç, Şevin Gülfer (2017),**Türkiye’de Sivil Toplum ve Suriyeli Mülteciler**, Yurttaşlık Derneği, Birinci Baskı, Mart.

MAZLUMDER (2013), **Türkiye’de Suriyeli Mülteciler –İstanbul Örneği-**,
http://istanbul.mazlumder.org/webimage/suriyeli_multeciler_raporu_2013.pdf, Erişim Tarihi:05.02.2018

Özden, Şenay (2013),**Syrian Refugees in Turkey**, Migration Policy Center, Research Report.

Salamon, Lester; Anheiner K.Helmut; List, Regina;Toepler, Stefan, Sokolowski, S. (1999),Wojciech and Associate, **Global Civil Society Dimensions of the Nonprofit Sector**, The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies Baltimore.

Sarıbay, Ali Yaşar (1998), “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, **Siyaset, Demokrasi ve Kimlik**, Asa Kitabevi, Bursa, 27-46

Uluç, Vahap (2013), “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokrasi İlişkisi”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, 399- 418

Yıldırım, Ergün (2005), “Apolitik Politikaların İnşacıları Olarak Sivil Toplum”, **Sivil Toplum**, Yıl 3, Sayı 10, 61-72

Yıldırım, Murat (2003),“Sivil Toplum ve Devlet”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 27, No 2, Aralık, 226-242

Yıldız, Özkan (2004), “Sivil Toplum, Demokrasi ve Çoğulculuk”, **Sivil Toplum**, Yıl 2, Sayı 5, 85-9

Yiğit, Recep (2017),**Türkiye’nin Yeni Dönem Göç Politikaları Kapsamında Sivil Toplumun Yeri (Suriye Örneği)**,Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

<https://www.abc.org.tr/TR/main> Erişim tarihi: 05.02.2018

<http://sgdd.org.tr> Erişim tarihi: 05.02.2018

<https://www.abc.org.tr/TR/neler-yapiyoruz>Erişim tarihi: 26.11.2018

<http://www.hayatadestek.org/hakkimizda> Erişim tarihi: 11.12.2018

<https://www.ihh.org.tr/vakif-kurulus-senedi> Erişim tarihi: 11.12.2018

<https://www.ihh.org.tr/hakkimizda> Erişim tarihi: 11.12.2018

<http://www.mazlumder.org/tr/main/pages/hakkimizda-biz-kimiz/65> Erişim tarihi:11.12.2018

<http://www.mazlumder.org/tr/main/pages/hakkimizda-dernek-tuzugu/69> Erişim tarihi:11.12.2018

<http://sgdd.org.tr/core-values/> Erişim tarihi:11.12.2018

<http://sgdd.org.tr/visionmission/> Erişim tarihi:11.12.2018

<https://www.abc.org.tr/TR/238/biz-kimiz> Erişim tarihi:11.12.2018